

Sociale zekerheid en economische crisis

DRS. ING. F. A. J. VAN DEN BOSCH -
DRS. J. H. VON EIJE -
DRS. C. PETERSEN *

Inleiding

Van 30 september tot 1 oktober jl. heeft het European Institute of Social Security (EISS) een colloquium, het negende, over „Social security and economic crisis” gehouden. Het onderwerp van dit colloquium was zeer actueel. Niet alleen omdat de recessie in veel Europese landen de sociale zekerheid onder druk zet, maar ook omdat de sociale zekerheid als instrument wordt gebruikt om de crisis te bestrijden. Bovendien konden door de opzet van het colloquium de huidige Nederlandse problemen en maatregelen vanuit een internationaal perspectief worden beschouwd. Rapporteurs uit de deelnemende landen maakten namelijk een paper over de ontwikkelingen in de sociale zekerheid in hun land. Op basis werden overzichtsrapporten m.b.t. de verschillende deelgebieden samengesteld. Dit jaar werd er verslag uitgebracht over de ontwikkelingen inzake uitkeringen, de financiering, de ouderdomsvoorzieningen, de gezondheidszorg, de werkloosheidsvoorzieningen en de minimuminkomens 1). In dit artikel wordt een beknopt overzicht gegeven van een aantal belangrijke onderwerpen die op het colloquium aan de orde zijn gekomen. Daarnaast zal, naar aanleiding van dit overzicht, op een aantal actuele Nederlandse problemen inzake de sociale zekerheid nader worden ingegaan.

Harde maatregelen

Opmerkelijk is dat in vergelijking met Nederland er grote verschillen in werkloosheid bestaan. In Noorwegen, Zweden, Oostenrijk en Zwitserland is de werkloosheid (nog) laag, terwijl deze in andere landen en regio's, met name in sommige regio's van het Verenigd Koninkrijk (40%), erg hoog is. Vermoedelijk hangen deze grote verschillen in werkloosheidspercentages mede samen met de zeer uiteenlopende politiek inzake de sociale zekerheid. In Zwitserland is men bij voorbeeld nog bezig met een uitbreiding van het sociale-zekerheidsstelsel, terwijl in het Verenigd Koninkrijk volgens Nederlandse begrippen juist uitermate harde maatregelen worden genomen om het stelsel van sociale zekerheid weer te beperken 2). Zo is volgens de Brit O'Higgings (University of Cambridge, VK) recent een wet aangenomen waardoor de uit-

keringen bij ziekte kunnen worden ingetrokken als er een staking in de onderneming plaatsvindt. Als er ook maar één werknemer door een arbeidsconflict zijn werk niet zou willen verrichten, zouden alle ziekte-uitkeringen — ook op andere afdelingen — kunnen worden ingetrokken. Zieke werknemers zouden daardoor, zo is de verwachting, druk op de staker(s) gaan uitoefenen om het arbeidsconflict te beëindigen. Overigens lijkt hier de term chantagepolitiek op zijn plaats.

Ook in andere opzichten is men echter in het Verenigd Koninkrijk creatief in het bedenken van maatregelen die de kosten van het sociale-zekerheidsstelsel kunnen beperken. Zo zouden de kosten van de verstrekkingen aanzienlijk kunnen worden gereduceerd door de gerechtigden — zo publiek mogelijk — te laten bewijzen dat ze minvermogen zijn. Het vroegere rijwielplaatje met het gat erin als het gratis was, is een van de bekendste Nederlandse voorbeelden. Ook overweegt men een speciale sociale-zekerheidspolitie in te stellen. Naarmate men scherpere en meer ingrijpende controles toepast zou men meer niet-gerechtigden van de voorziening kunnen uitsluiten. De grootste bezuiniging zou bij een dergelijke maatregel waarschijnlijk echter worden gerealiseerd door een geringere deelname van mensen die wel gerechtigd zijn. Veel uitkeringsgerechtigden zullen immers hun rechten niet willen effectueren als de politionele acties te ingrijpend zijn, zodat alleen de echt noodlijdende groepen zich noodgedwongen aan een dergelijke controle zullen onderwerpen.

Ook een beperking van informatie over uitkeringsrechten kan resulteren in een geringere gebruik van actuele rechten; zeker indien het gepaard gaat met strakkere toelatingscriteria voor beroepsprocedures. Verder wordt volgend jaar in het Verenigd Koninkrijk het aantal wachtdagen voor werklozen uitgebreid. Bij hoge werkloosheidspercentages kunnen — naast volumebeperkende maatregelen — bezuinigingen ook worden gerealiseerd door het uitkeringsniveau te verlagen. Met name de welvaartsvastheid van de uitkeringen komt in gevaar als men de index niet meer koppelt aan de lonen, maar aan de prijzen. Volgens O'Higgings zou men ten slotte ook kunnen overwegen om i.p.v. uitkeringen leningen, die later dienen te worden afgelost, te verstrekken. In feite is dan min of meer sprake van een systeem met vertraag-

de kapitaaldekking. In plaats van anticipatie op toekomstige uitkeringen via voorafgaande besparingen (kapitaaldekkingstelsel) hoopt men dan juist de huidige uitkeringen te financieren met latere besparingen (leningstelsel).

Gezien de zeer regressieve voorstellen en maatregelen van de huidige Britse regering was O'Higgings nogal pessimistisch over de overlevingskansen van de huidige samenleving. Hij waarschuwde dan ook, zeer terecht, voor al te rigoreuze ingrepen waardoor het stelsel van sociale zekerheid (verder) zou worden afgebroken. In dat geval vreesde hij namelijk voor ernstige maatschappelijke onlusten waardoor het maatschappelijk bestel („the social fabric”) zou kunnen worden ontworcht. Terecht achtte hij deze prijs voor de bestrijding van de economische crisis te hoog.

Het heffingsbeleid

Volgens de Nederlander Pierik (Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid) zou een geëigend instrument om de sociale zekerheid beter beheersbaar te maken budgettering kunnen zijn. Zo is bij voorbeeld in Italië de budgettering in de ziektekostenverzekering ingevoerd door het nationale budget op te delen in regionale budgetten. Een regio die het budget overschrijdt, moet dan zelf de meerkosten dragen. Terecht merkte Pierik daarbij evenwel op dat budgetteren dikwijls erg moeilijk is in de sociale zekerheid. Met name omdat het tegen de verzekeringsgedachte ingaat en er veelal sprake is van zogenaamde „open eind”-regelingen. Toch wordt volgens Pierik budgettering vaak reeds impliciet toegepast. Zo wordt ook in Nederland de omvang van de collectieve uitgaven bepaald door van te voren vastgestelde bedragen bij overschrijding waarvan bezuinigingen moeten worden gevonden.

In zijn overzichtsrapport kwamen ook andere initiatieven aan de orde om de financieringsproblematiek te verlichten, zoals maatregelen ter verhoging van de inkomsten, ter herverdeling van de kosten of ter vermindering van de reserves. Extra

* De auteurs zijn verbonden aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

1) De op de landenrapporten gebaseerde overzichtspapers zijn: P. O'Higgings (University of Cambridge, VK), *Benefits in general*; M. Partridge (Brunel University, VK), *Family allowances and minimum income*; J. B. M. Pierik (Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Den Haag), *The financing of social security*; Y. Saint-Jours (Université de Paris I), *The right to health under conditions of economic crisis*; W. Schmähl (Freie Universität, Berlijn), *Pensions, reactions to the economic crisis and future development*; P. Sandulli (University of Rome), *Chomage*. De verslagen worden t.z.t. gepubliceerd in het Jaarboek van het EISS.

2) Zie voor een internationale vergelijking in deze: J. H. von Eije, *Geldstromen en inkomensverdeling in de verzorgingsstaat. Voorstudies en achtergronden*, V 32, WRR, 1982, hoofdstuk 2.

middelen verkrijgt men, naast verhoging van de premiepercentages, door een verhoging van de heffingsgrondslagen. In België, Frankrijk, Spanje, Zweden en Nederland is dan ook een verhoging of zelfs de afschaffing van bepaalde premiegrenzen overwogen of geëffectueerd. Zo is in ons land de premiegrens voor de volksverzekering dit jaar met f. 7.000 opgetrokken, terwijl recent in de SER zelfs een discussie is gevoerd over de optrekking ervan tot f. 90.000. Dergelijke maatregelen hebben als direct effect dat de totale heffingsstructuur progressiever wordt. Anders gezegd heeft dit bij een zelfde totale premieopbrengst tot gevolg dat de lagere-inkomsttrekkers minder premie hoeven af te dragen. Bovendien zouden de arbeidskosten in bedrijven met relatief veel laag betaalde werknemers enigszins worden gereduceerd. Wel bestaat dan volgens Pierik het risico dat de nog wel renderende bedrijven in moeilijkheden zullen komen; zeker indien niet alleen het loon, maar ook het overig inkomen in de grondslag wordt opgenomen. De heffingsgrondslag zal ook toenemen als men meer groeperingen onder het heffingsregiem brengt. Zo zijn in Frankrijk, België en Nederland recent uitkeringsgerechtigden en ambtenaren aan meer inhoudingen onderworpen. Hierdoor wordt tevens een divergentie in netto-inkomstontwikkeling tussen ambtenaren en werknemers in bedrijven en tussen actieven en inactieven voorkomen.

De maatregelen ter vergroting van de heffingsgrondslag hebben uiteraard ook herverdelende gevolgen. De inkomens die vroeger niet aan heffing waren onderworpen, zijn dat daarna wel. Bij gelijkblijvende lasten hoeven de inkomens die vroeger alle lasten oprachten, minder te dragen. Echter ook op directere wijze kan herverdeling worden overwogen of ingevoerd. Zo worden in een aantal landen (w.o. Nederland) de sociale-verzekeringspremies van werkgevers naar werknemers verschoven. Wel heeft dit als nevengevolg dat in landen met lage premiegrenzen de heffingen degressiever worden. Een herverdeling krijgt men ook als de overheid meer (zoals in België en Noorwegen) of minder (zoals in Oostenrijk en Nederland) aan de sociale zekerheid gaat bijdragen. Deze *verhoging* van de overheidsbijdragen — die enkele jaren geleden ook in Nederland plaatsvond — had tot doel de kosten voor het bedrijfsleven te verlagen. Saillant is nu dat de huidige *verlaging* van de overheidsbijdragen wordt gemotiveerd met het feit dat door de resulterende vermindering van het financieringstekort de ruimte op de kapitaalmarkt wordt vergroot waaruit een lagere rentestand en (dus) lagere kosten voor het bedrijfsleven resulteren!

Ter zijde zij daarbij opgemerkt dat door de degressiviteit van de premieheffing bij een terugtrekking van de rijksbijdragen de totale heffingsstructuur degressiever wordt. Een vergroting van de rijksbijdragen zal daarom veeleer ook de heffingsstructuur progressiever maken, tenzij men voor de extra rijksbijdrage de indirecte belastingen verhoogt. Dit laatste wordt in België gedaan om per saldo de lasten zo veel moge-

lijk op de particuliere en niet op de collectieve bestedingen te laten drukken. Verder wordt in een aantal landen (w.o. Nederland) een beperking van de collectieve uitgaven d.m.v. privatisering overwogen. Men hoopt daarbij het aantal niet noodzakelijke claims op de sociale zekerheid te verminderen.

Ten slotte kan men (zoals in Nederland) de sociale-verzekeringsfondsen elkaar laten steunen bij (tijdelijke) kastkortten. Hierdoor kunnen de benodigde reserves dalen, met als gevolg dat de premies iets lager kunnen worden. Omdat dergelijke maatregelen slechts éénmalig kunnen worden toegepast, zal men evenwel later toch weer tot uitgavenbeperking of tot inkomstenverhoging moeten overgaan, tenzij men op een andere manier het beroep op de sociale zekerheid kan verminderen.

Preventie

De keuze tussen een vergroting van de lastendruk of verlaging van het niveau van de verstrekkingen is politiek niet aantrekkelijk. Het is dan ook niet verwonderlijk dat in sommige deelverslagen veel aandacht werd geschonken aan maatregelen om dit dilemma te voorkomen. Met name zou men het beroep op de sociale zekerheid kunnen beperken d.m.v. het bestrijden van de oorzaken welke leiden tot een beroep op het stelsel van sociale zekerheid. Hierbij werd vooral gewezen op het belang van preventieve maatregelen en dan met name t.a.v. het beroep op de gezondheidszorg. Bekende voorbeelden van preventie zijn hierbij hygiëne, adequate voeding en huisvesting, en tuberculosebestrijding. Door de ontwikkeling in de industriële samenleving zijn echter nieuwe aandoeningen opgetreden die de gezondheidstoestand dreigen te verstoren. Hierom zouden op de werkplek nog meer veiligheidsmaatregelen moeten worden genomen of financiële prikkels daartoe moeten worden gegenereerd.

Het voornaamste probleem bij adequate preventie ligt volgens Saint-Yours (Université de Paris I), die het overzichtspaper presenteerde over de gezondheidszorg, echter in de financiering. Individuen zullen — afgezien van attitudewijzigingen door gezondheidsvoorlichting en opvoeding — vermoedelijk weinig geneigd zijn om extra uitgaven voor preventie te doen. Dit omdat preventie veelal eerst op langere termijn de morbiditeit vermindert, zodat het huidige afwegingsproces een ondergeschikte rol zal spelen. Bovendien zijn ziekten die ontstaan door werkomstandigheden, door verstedelijking of door industriële vervuiling zelden individueel te voorkomen. Hierom lijkt collectieve preventie gewenst 3). In tijden van stijgende kosten voor de curatieve gezondheidszorg en van economische teruggang is het echter evenmin waarschijnlijk dat de verzekeringsfondsen aanzienlijke bedragen in preventie willen investeren. In zo'n situatie is het mogelijk gewenst om bepaalde ongezonde of levensgevaarlijke levenswijzen te belasten. Op deze manier zou men zowel financiële middelen kunnen mobiliseren ter bestrijding van de cu-

ratieve gezondheidszorg, als, door de hogere prijs, riskante levenswijzen zelf minder aantrekkelijk maken 4).

Ouderdomspensioenen

In het op de landenrapporten gebaseerde overzichtsrapport van W. Schmähl (Freie Universität Berlin) staan een tweetal zaken centraal: naast de invloed van de economische crisis tevens de invloed van de vergrijzing van de bevolking op de betaalbaarheid van de ouderdomspensioenen. De economische crisis leidt tot een verslechtering van de arbeidsmarktpositie van de ouderen. Dit betekent dat de leeftijd waarop men nog economisch actief kan zijn de laatste jaren, gemiddeld, sterk is gedaald, getuige ook de hoge werkloosheids- en arbeidsongeschiktheidspercentages in de hogere-leeftijdsklassen. Dit heeft als consequentie dat, bij voorbeeld in de Nederlandse situatie, een aantal loondervingsregelingen, naast de daartoe expliciet in het leven geroepen VUT-regelingen, voor een (belangrijk) deel als vervroegde pensioenregeling functioneren 5). Deze ontwikkeling komt vanzelfsprekend ook tot uiting in de voortdurende daling van het aantal personen dat eerst bij het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd stopt met werken 6). Schmähl illustreerde deze ontwikkeling door erop te wijzen dat in 1972 in West-Duitsland slechts ca. 7% van degenen die 65 jaar werden, reeds eerder met werken waren gestopt, terwijl in 1981 dit percentage is gestegen tot 76 (zie de tabel).

Tabel. Toekenningen ouderdomspensioenen aan loontrekkers in West-Duitsland naar leeftijd (1972-1981)

	< 65 jaar	Aantal loontrekkers dat op normale pensioengerechtigde leeftijd (65 jaar) met pensioen gaat (in procenten)	Totaal
1972	7	93	100
1978	63	37	100
1981	76	24	100

Bron: *Renteaanpassungsbericht 1982*, Bundestags, Drucksache 9/1551.

Deze ontwikkeling voltrekt zich niet alleen in West-Duitsland. Zo wordt in een aantal Europese landen gewerkt aan een verlaging van de pensioengerechtigde leeftijd of wordt geëxperimenteerd met flexibe-

3) Zie hieromtrent ook: F. A. J. van den Bosch en C. Petersen, *Gezondheidszorg en arbeidsongeschiktheid*. Een eerste benadering van een macro-economisch (her)allocatievraagstuk, te verschijnen in *Openbare Uitgaven*, 1982.

4) Zie voor Nederland ook: B. M. S. van Praag, *Het eigen risico in de ziektekostenverzekering*, in: Stichting Het Zilveren Kruis, *Jaarverslag 1976*, blz. 56-61.

5) Zie voor een recent onderzoek naar de rol van de WAO: F. A. J. van den Bosch en C. Petersen, *Een macro-economische analyse van arbeidsongeschiktheidstoekenningen naar leeftijd*, *Maand-schrift Economie*, blz. 307-321, 1982.

6) Zie voor een aanzet tot verklaring m.b.v. een jaargangenbenadering van arbeid: F. A. J. van den Bosch, *Non-participatie en de heterogeniteit van arbeid*, te verschijnen in *ESB*.

le pensioneringsregelingen 7). In Frankrijk bij voorbeeld wordt in 1983 de normale pensioengerechtigde leeftijd van 65 tot 60 jaar teruggebracht. In Zweden werd in 1976 een partiel pensioen geïntroduceerd, waardoor het inkomensverlies a.g.v. deeltijdwerken van 60-65 jarigen wordt gecompenseerd 8).

Deze nog immer voortgaande bekorting van het arbeidzame leven betekent dat, onder overigens gelijkblijvende omstandigheden, de hieruit voortvloeiende lasten voor de economisch actieven toenemen. Deze lasten stijgen nog eens extra door een tweede factor, namelijk de in de toekomst te verwachten vergrijzing van de bevolking, waardoor de verhouding tussen het aantal economische actieven en economisch niet-actieven verder zal dalen 9). Zo was bij de invoering van de AOW in 1957 één van de twaalf Nederlanders ouder dan 65 jaar, terwijl dit rond het jaar 2000 één op de zeven zal zijn! De invloed hiervan op de hoogte van de pensioenbijdrage e.d. kan bij een omslagstelsel in essentie m.b.v. de volgende eenvoudige rekenregel worden geïllustreerd:

$$\left[\frac{\text{Aantal pensioengerechtigden}}{\text{Aantal werkenden}} \right] \times \left[\frac{\text{Gemiddeld pensioen}}{\text{Gemiddeld inkomen per werkende}} \right] \times 100\% = \text{Gemiddelde pensioenbijdrage per werkende als percentage van het loon.}$$

Een bepaalde stijging van het aandeel van de 65 jaar en ouderen in de totale bevolking (de eerste term in de rekenregel) doet de gemiddelde pensioenbijdrage per werkende in dezelfde mate toenemen, uitgaande van de veronderstelling van een constante verhouding tussen het pensioen en het gemiddeld loon (de tweede term). Voor West-Duitsland betekent dit dat o.i.v. de vergrijzing in de periode 1980-2030 de gemiddelde pensioenbijdrage per werkende van ca. 18% in 1980 tot ongeveer 35% in het jaar 2030 zal stijgen!

Het is duidelijk dat in discussies die naar aanleiding van dit soort ontwikkelingen zullen ontstaan, vooral de hoogte van het pensioen de aandacht krijgt. Schmähl wijst er echter in dit verband op dat een *verhoging van de pensioengerechtigde leeftijd*, waardoor de ratio pensioengerechtigden versus werkenden minder sterk zal toenemen, eveneens tot de mogelijkheden behoort. Dit staat echter haaks op de hierboven aan de orde gekomen huidige ontwikkeling m.b.t. de voortgaande daling van de leeftijd waarop men economisch niet meer actief is. Het een en ander betekent dat met de verlaging van de pensioengerechtigde leeftijd de grootst mogelijke voorzichtigheid dient te worden betracht, daar dit soort maatregelen veelal moeilijk omkeerbare maatschappelijke processen zijn. In dit verband is in Nederland recent in het kader van een volumebeleid inzake sociale zekerheid bij voorbeeld de aandacht gevestigd op een verhoging van de leeftijd waarop een AOW-pensioen ingaat met 1 à 2

jaar 10). Daarnaast kan erop worden gewezen dat bij de bepaling van de pensioengerechtigde leeftijd ook kan worden gedacht aan een vergroting van de eigen (financiële) verantwoordelijkheid in deze. Dit zou bij voorbeeld kunnen geschieden door de versterking van de financiële prikkel inzake de beslissing van het individu over het moment waarop hij vóór, op of na de normale pensioengerechtigde leeftijd met pensioen gaat 11).

Het is duidelijk dat de bovenstaande problematiek gecompliceerd van aard is, daar a.h.w. twee niet te integreren ontwikkelingen samenkomen: enerzijds treedt, mede onder invloed van de economische crisis, een verlaging van de feitelijke leeftijd op waarop men economisch niet meer actief is, anderzijds dient in verband met de betaalbaarheid van een redelijke pensioenvoorziening juist eerder de pensioengerechtigde leeftijd te worden verhoogd! Het lijkt raadzaam in deze eerder lange- dan korte-termijnoverwegingen in beschouwing te nemen. Hiervoor pleit ook het feit dat pensioenvoorzieningen per definitie met de lange termijn van doen hebben. In dit verband kan op de intergenerationele problematiek van pensioenen worden gewezen, die met name speelt bij pensioenstelsels die op het omslagstelsel, zoals de huidige AOW, zijn gebaseerd. Daarbij speelt bij de huidige bereidheid van de huidige generatie werkenden om de huidige pensioenlasten op te brengen de verwachting dat de volgende generatie werkenden dit eveneens voor hen zal doen een belangrijke rol. Wordt deze verwachting door de hierboven geschetste ontwikkelingen ernstig op de proef gesteld, dan zal dit op niet al te lange termijn tot problemen aanleiding geven m.b.t. de huidige pensioenvoorziening. In dit verband merkt Schmähl aan het einde van zijn paper op: „To give the affected citizen a feeling of confidence with respect to their old-age insurance, it should be taken out of the every day political context as far as this is possible, that is to say it should not always be made the object of election issues”. Deze opmerking is zeker ook voor de Nederlandse situatie uiterst actueel.

Besluit

Het onderwerp van het colloquium luidde: „Sociale zekerheid en economische crisis”. In dat kader stond de uitwisseling van de ervaringen inzake de ontwikkelingen op het gebied van de sociale zekerheid in een groot aantal Europese landen centraal. Daarnaast werden in de gepresenteerde papers interessante aanzetten gegeven om de veelal gemeenschappelijke problemen het hoofd te kunnen bieden. Een belangrijk probleem waarop de aandacht wordt gevestigd door de titel van het colloquium, namelijk de vraag naar de (causale) relatie tussen enerzijds sociale zekerheid en anderzijds de economische crises, is evenwel ook hier niet ten volle opgelost. De centrale vraag in dit verband is of de huidige omvang van de sociale zekerheid *de oorzaak* (resp. één van de oorzaken) dan wel eerder

een *gevolg* van de economische crisis is.

Daarnaast en enigszins in het verlengde hiervan kan van belang zijn in hoeverre de sociale zekerheid in deze als *instrument* kan worden gebruikt om uit de huidige economische crisis te geraken. Over de problematiek die in deze vragen wordt aangeroerd, bestaat echter tot op heden bepaald géén eenduidig inzicht. Intussen lijkt in ieder geval één ding wel duidelijk: de sociale zekerheid zal, en in een aantal landen is zulks reeds het geval, naar alle waarschijnlijkheid één van de *slachtoffers* van de economische crisis worden. Of zulks al dan niet terecht is, hangt mede af van de beantwoording van de hierboven gestelde centrale vraag. Mede omdat het in deze nog in belangrijke mate aan inzicht ontbreekt, dient de nodige behoedzaamheid in acht te worden genomen. Dat hier voor onderzoek een dankbare taak lijkt weggelegd te zijn, wordt nog eens benadrukt door de woorden van de ex-minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, de heer L. de Graaf, bij de opening van het colloquium: „Een wetenschappelijke, geïntegreerde benadering van de problemen die zich m.b.t. de sociale zekerheid zullen voordoen kan ertoe bijdragen dat het inzicht (...) ook werkelijk ontstaat. Alleen op basis van dat inzicht is het voor politici mogelijk, verantwoorde beleidsbeslissingen te nemen”.

F. A. J. van den Bosch
J. H. von Eije
C. Petersen

7) Zie voor een uitgebreid overzicht: H. Deleek en J. Berghman, Pensionable age and pension schemes in the EC member-states, blz. 97-132, *EISS Yearbook 1978-1980*, deel I, Deventer, 1980.

8) Overigens wordt in het Zweedse rapport hierover opgemerkt: „However, the partial pension has become „too” popular. It has in effect provided a total compensation level of over 90 percent after tax for those who transferred from full time to half time employment (...). Therefore, the national partial pension level was reduced as of 1st January, 1981, from 65 to 50 percent of the income loss”.

9) Zie voor de daaruit voortspruitende problematiek: Sociaal en Cultureel Planbureau, *Zorgen voor later*, 1981. In dit verband stelt C. A. de Kam: „Wat nodig is, is een Deltaplan voor bejaarden”, *Het Parool*, 9 oktober 1982. Overigens werd in het rapport van Pierik gewezen op het feit dat, hoewel in de periode 1980-2020 de economisch niet-actieven als percentage van de totale bevolking vrij constant blijft, binnen de groep economisch niet-actieven belangrijke verschuivingen op gaan treden: het aandeel van de leeftijdscategorie 0-15 jaar neemt af, terwijl dat van de 65+ stijgt. In dit verband wijst hij op de uit deze substitutie van jongeren door ouderen voortvloeiende extra lasten.

10) Zie: J. Weitenberg, Volumebeleid inzake sociale zekerheid: mogelijke instrumenten en hun effecten, blz. 57-79 in: *Volume beleid*, Den Haag, 1982. Zie voor de ontwikkelingen in de VS bij voorbeeld: R. J. Myers, *Social security*, Homewood, 1981, blz. 376 e.v.

11) In verband hiermee valt niet alleen te denken aan fiscale maatregelen, maar ook aan actuariële eerlijke uitkeringen. Zie voor dit laatste: R. V. Burkhauser en J. L. Warlick, *Disentangling the annuity from the redistributive aspects of social security in the United States*, *The Review of Income and Wealth*, blz. 401-421, 1981.